

KENDİSİNE YÖNELİK HATALI YORUMLAR KARŞISINDA HZ. PEYGAMBER

Mahmut KAVAKLIOĞLU *

Özet

Kendisine Yönelik Hatalı Yorumlar Karşısında Hz. Peygamber

Bu çalışmada sahâbe-i kirâmın Hz. Peygamber hakkındaki aşırı algılamaları konu alınmıştır. Önce Hz. Peygamber’i doğru anlamının dini doğru yaşama açısından önemi tetkik edilmiş, Hz. Peygamber hakkında oluşmuş aşırı/çizgi dışı telakki biçimleri irdelenmiş, bunları doğuran sebepler üzerinde durulmuştur. Hz. Peygamber’i doğru tanımakla - dini doğru yaşama arasındaki ilişki incelenmiş, daha sonra telakkilerde görülen aşırılıklar ele alınarak bunlar; bilhassa *beşer ve elçilik kimliğine uygun bir peygamber telakkisi açısından* tetkike açılmıştır. Hz. Peygamber’in, kendisine yönelik aşırı telakkiler karşısındaki tavrı, örnekler üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Aşırılık, Sahâbe, Peygamber telakkisi, Hz. Peygamber

Abstract

The Prophet Muhammad's demeanor in the face of Incorrect Comments to him

This study deals with excessive perceives of the companions about the Prophet Muhammad. It is investigated that real understanding the Prophet is living the Religion/Islam, then, styles of the companions' extreme senses about him and emphasized on the causes. It is analyzed that relation between obeying/knowing the Prophet and practising the Religion correctly, and then taking excesses of the companions' viewpoints, these are examined if they are appropriate with identity of the Prophet as a mankind and a prophet. And then, giving some examples, it is tried to be interpreted on the Prophet's attitude against the extreme viewpoints about him,

Keywords: Extremism/excess, companions of the Prophet Muhammad, viewpoints on the prophet, the Prophet Muhammad

* Doç. Dr., Hitit Ü. İlahiyat Fakültesi

Giriş

Klasik tanımıyla peygamberler; Allah'ın kendi mesajını insanlara ulaştırmak (risâlet) üzere kulları arasından seçerek görevlendirdiği seçkin kullardır. Hz. Muhammed de bir peygamberdir. Yaratıcı tarafından insanlar arasından seçilmiş, ilâhî mesajı insanlara tebliğ etmek üzere vazifelendirilmiştir. Melek değil, bir beşerdir. Kur'ân onu böyle tarif etmiş, kendisi de şahsını hep bu çerçevede takdim etmiştir.

Ne var ki, hakkında oluşturulan telakki hep aynı olmamış, kimi zihinlerde bu telakki bazen yukarıda kısaca değinilen kimliğin dışına taşmıştır. Kimliğiyle uyuşmayan yaklaşımlar karşısında Hz. Peygamber'in tutumu ne olmuştur?

İşte biz bu araştırmamızda önce Hz. Peygamber'i doğru anlamanın dini doğru yaşama açısından önemini ele alacak, telakkilerde görülen aşırılıkları irdeleyerek bunların sebeplerini tetkik edecek, varsa başkaca âmiller üzerinde durarak mevcut tablodaki paylarını tespit edeceğiz. Özellikle de Hz. *Peygamber'in aşırı telakkiler karşısındaki takındığı tavır*, örnekler üzerinden değerlendirmeye çalışacağız. Pek tabii ki, bunları gerçekleştirirken tetkike konu aldığımız tabaka, sahâbe tabakası; peygamber telakkilerini/tasavvurlarını sergilemeye çalıştığımız kesim de bizzat sahâbe-i kiram olacaktır.¹

1. Hz. Peygamber'i doğru anlamanın dini doğru yaşama açısından önemi

Kur'ân-ı Kerim bize dini anlama ve yaşama noktasında Hz. Peygamber'i örnek olarak takdim eder.² Hz. Peygamber de kendisinin bir muallim olarak gönderildiğine dikkat çeker³, dinin öğrenilmesi ve uygulanmasında kendi pratiğinin

1 Bu konuda Muhterem Hocamız Mehmed Said Hatiboğlu'nun, "*Hz. Peygamber'i Yanlış Yorumlama Tezahürleri*" isimli pek kıymetli bir makalesi bulunmaktadır. Makalede Hz. Peygamber sonrası dönemlere ait birkaç örnek; oldukça derinlemesine ele alınmış, bunlar üzerinden Hz. Peygamber hakkındaki abartılı yorumların boyutlarına ve bu tür yanlış telakkilerin ortaya çıkardığı vahim sonuçlara dikkat çekilmiştir. (Bk. Mehmed Said Hatiboğlu, "*Hz. Peygamber'i Yanlış Yorumlama Tezahürleri*", *Müslüman Kültürü Üzerine*, Ankara 2004, ss. 145-156).

2 "*Andolsun ki Allah'ın elçisinde sizin için, Allah'ı ve ahiret gününü arzu eden ve Allah'ı çokça anan kimseler için uyulacak en güzel bir örnek vardır.*" (el-Ahzâb, 33/21).

3 Bk. İbn Mâce, *Sünen*, çev.: H. Hatipoğlu, I-X, Kahraman Yayınları, İstanbul 1982-83, Mukaddime 17 (hno: 229); Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, *Sünenü'd-Dârimî*, I-II, Dârü'l-kalem, Dimeşk 1991, Mukaddime 32 (hno: 355).

esas alınmasını öğütler.⁴ Hiç şüphesiz bu ve benzeri pek çok veri, dinin doğru öğrenilmesi ve yaşanmasında Hz. Peygamber'i yani onun sünnetini bizim için vazgeçilmez bir başvuru kaynağı kılar.

Dinin doğru olarak öğrenilmesi ve yaşanması için vazgeçilmez olan, Hz. Peygamber'in sadece örnek alınması değildir. Bu amacın bir diğer vazgeçilmezi de, bu örneğin yani onun sünnet'inin; doğru, maksatlarına uygun bir şekilde yorumlanmasıdır.

Dinde asıl olan, *istenilenin istenilen çizgide ve ölçüde* yaşanmasıdır. Bu gereklilik ancak Hz. Peygamber'i örnek almak, ortaya koyduğu modeli doğru değerlendirmekle korunmuş olur. Hz. Peygamber'in örnek alınmadığı ve onun tarafından ortaya konan pratik modelin doğru okunmadığı her zaman ve zemin, din adına pek çok hurafenin uygulama alanı bulduğu, şu veya bu yönlü pek çok aşırılığın yaşandığı ortam demektir.

O^(s), dini yaşayan ve yaşamaya davet eden birisi olarak hep *örneklik içeren tarzının* model alınmasını istemiştir. Kendi ayrıcalıklı yanlarına/hasâis dikkat çekmiş, bu konuda kendisine uyulmamasını öğütlemiştir.

Gerek ibadetlerin yerine getirilmesinde, gerekse bireysel ve sosyal yaşamda belirlediği prensipler çerçevesinde hareket edilmesini, dinin tabiiği açısından zarurî görmüştür. İster olumlu ister olumsuz yönde olsun, kendi mutedil çizgisi dışına taşılmasını, bir tür aşırılık/sapma olarak değerlendirmiştir.

2. Hz. Peygamber'i yorumlama noktasındaki aşırılıklar

Gerek bir peygamber olarak değerinin takdir edilememesi noktasında, gerekse bağlılarının kendisine bakışları meyanında Hz. Peygamber de aşırılıklara muhatap kalmıştır. Biz bu aşırılıkları iki başlık altında değerlendireceğiz. Ancak çalışmamızın başlığındaki "kendisine yönelik hatalı değerlendirmeler..." ifadeyle kastedtiğimiz asıl nokta, sahâbe-i kirâm tarafından kendisine yöneltilen *ifrat boyutlu* algılamalardır.⁵ Bu sebeple nübüvveti çerçevesinde kendisini hedef

4 Namaz örneği için bk. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, I-VIII, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1981, Ezan 18, Edeb 27, Âhâd 1; Dârimî, *Sünen*, Salat 42. Ayrıca hac örneği için bk. Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, çev.: A. Büyükçınar vedîğherleri, I-VIII, Kalem Yayıncılık, İstanbul 1981, Menâsik 220; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982, c. III, s. 318.

5 Daha çok eserlerinde yer verdikleri rivayetlerden hareketle hadisçilerin peygamber telakkisini ele alan Mehmet Emin Özafşar'ın çalışmasını da, mevzuun farklı plan ve çerçevedeki bir

alan *tefrit boyutlu* yaklaşımlara sadece değinmekle yetinirken, *ifrat çizgisindeki* algılamalar, asıl üzerinde yoğunlaşacağımız kısmı oluşturacaktır.

a. Hz. Peygamber'in değerini takdir edememe yönündeki yorumlar

Hz. Peygamber'in beşer ve peygamber kimlikleri arasında hassas bir denge kuramamak, kendisine mutedil bir zaviyeden bakmamak, ona beşer üstü bir kutsiyet atfetmek bir tür aşırılık (*ifrat*) olarak tabii bir peygamber tasavvuruna nasıl ters düşüyorsa; nübüvvetini inkar etmek ve Yaratıcı'dan getirdiklerine kulak vermemek gibi değerini takdir etmeme yönündeki yaklaşımlar da işin bir diğer aşırılık boyutunu (*tefrit*) teşkil eder.

Hz. Peygamber özellikle nübüvvetinin ilk yıllarında, davetini alenileştirmesine paralel olarak Mekke döneminde pek çok baskı ve ihanete maruz kalmış, kuşatma altına alınmıştır.

Safa tepesinde halka yaptığı çağrıya kimi yakınlarınca tepkiyle karşılık verilmesi⁶, davasından vazgeçmesi şartına bağlı olarak kendisine küçültücü tekliflerde bulunulması⁷, destek bulmak ümidiyle çıktığı Tâif yolculuğunun kendisi için adeta bir işkenceye dönüştürülmesi⁸, çizgi dışı/altı *yani tefrit içerikli* peygamber yorumunu/anlayışını belgeleyen örneklerden⁹ sadece birkaçıdır.

Müşriklerin kendisine iman etme şartı olarak ileri sürdükleri bir takım talepler de zihinlerindeki peygamber kimliğine dair bir ipucu mahiyeti taşır.¹⁰

araştırması olarak burada zikretmeliyiz. Bk. Mehmet Emin Özafşar, "Hadisçilerin Peygamber Tasavvuru/Anlayışı", *Diyanet Dergisi/Peygamberimiz Hz. Muhammed*, Özel Sayı, Ankara 2000, ss. 307-330.

- 6 Buhârî, *Sahîh*, Tefsiru sûre (111), 1, 2 (hno: 4971, 4972); Müslim, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, tahk.: M. Fuad Abdülbâkî, I-V, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1981, İmân 355; Tirmizî, Ebû îsâ Muhammed b. îsâ b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizî*, tahk.: İzzet Ubeyd ed-De'as, I-X, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1981, Tefsiru sûre (111), (hno: 3360); İbn Hibbân, el-Büstî, *Sahîh*, I-IX, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 1987, c. VIII, ss. 173-174 (hno: 6516).
- 7 Bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, tahk.: M. es-Sekâ ve diğerleri, I-IV, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut 1985, I, 266; Muhammed Hamidullah, *Resûlullah Muhammed*, çev.: Salih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul 1992, ss. 86-87; Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi*, Yeni Çizgi Yayınları, Ankara 1995, s. 154.
- 8 İbn Hişâm, *Sîre*, c. II, ss. 419-420
- 9 Söz konusu çizgi dışılığı tespit eden başkaca örnekler için bk. İbn Hişâm, *Sîre*, c. I, s. 354 vd. .
- 10 Bk. Hatiboğlu, "Hz. Peygamber'i Yanlış Yorumlama Tezahürleri", *Müslüman Kültürü Üzerine*, s. 146.

Mekke'de nâzil olan âyetlerde Hz. Peygamber'in beşeri kimliğine sık sık vurguda bulunulması, müşrik zihinlerde yerleşmiş olan beşer üstü bir peygamber tasavvurunun ıslahına yöneliktir.

b. Hz. Peygamber'i bulunduğu konumun ilerisinde görme yönündeki yorumlar

Bizzat açıklamalarıyla kendisi için çizmiş olduğu konumun üzerine tırmanan bir peygamber yorumu, zaman zaman sahâbe-i kiram arasında da boy gösterebilmiştir. Biz bu tür çizgi dışı/üzeri *yani ifrat içerikli* peygamber yorumlarını/anlayış, bizzat Resûlullah'ın^(s) söz konusu yorumlara verdiği tepkilerden anlamaktayız.

Resûlullah^(s) devrinde, oğlu İbrâhîm'in vefat ettiği gün güneş tutulmuş, halk, "Güneş ancak İbrâhîm'in ölümü üzerine tutuldu" diyerek, olayı Hz. Peygamber'in oğlu İbrâhîm'in vefatın¹¹a bağlamışlardı.¹²

Araştırmanın ilerleyen bölümlerinde konu, "Aşırı yorumlar karşısında Hz. Peygamber'in tavır" başlığı altında bu açıdan ele alınacaktır. Ancak anlaşılana ki, ölen kişinin Hz. Peygamber'in bir yakını olması, onlara göre olayın temel sebebiydi. Oysa -bilimsel bir izahı olmakla birlikte- hâdiseler bir tabiat (astronomik) olayından ibaretti. Yaratıcının koyduğu kanunlar çerçevesinde tabii akış devam edecekti. Buna rağmen sahâbe-i kirâmın olaya böyle bakmaları, kendilerinin Hz. Peygamber'e bakışlarının da bir tür ifadesi oluyordu.

Kendisine yönelik secde girişimleri de çizgi dışı/üzeri Peygamber yorumlarının bir başka örneğini teşkil eder. Hayvanların ve ağaçların (bile) önünde^(s) eğildiklerini söyleyerek kendilerinin secde etmeye bunlardan daha lâayık olduğu düşüncesiyle **bazi sahâbîlerin** Hz. Peygamber'e secde etme isteklerini iletmeleri, bu noktada hatıra gelen bir hâdisedir.¹³

Yine bu cümleden olarak Enes b. Mâlik'in (ö.93/711) şu rivayeti de kayda

11 Hz. Peygamber'in oğlu İbrâhîm, Mâriye-i Kıbtıyye'den doğmadır. En yaygın görüşe göre hicretin sekizinci yılı zilhicce ayında doğmuş ve on sekiz ay yaşamıştır. Hicretin onuncu yılında on sekiz aylık iken vefat etmiştir. Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, I, 191; Ahmed Nâim, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, I-XII, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1936, c. III, ss. 444-445.

12 Bk. Buhârî, *Sahîh*, Kûsûf 1 (hno: 1043), 15 (hno: 1060); Müslim, *Sahîh*, Kûsûf 10, 23; Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, I-II, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1982, İstiskâ 4 (hno: 1178); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 318, c. IV, s. 428.

13 Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 76.

değerdir : Rivayete göre sahiplerine karşı huysuzlaşan bir deve, Resûlullah'ı^(s) görünce önünde eğilir (çöker). Bunun üzerine devenin sahipleri Resûlullah'a^(s) şu teklifi yapmaktan kendilerini alamazlar :

- Ya Resûlallah! Nihayetinde bu, düşünme yetisi olmayan bir hayvan. Önünde eğiliyor. Oysa biz düşünüp, akledebiliyoruz. Dolayısıyla sana secde etmeye biz daha lâyıgız?¹⁴

Hîre'ye (Necf) gittiğinde halkın başkomutanlarına secde ettiklerini görüp, döndüğünde kendi kendine, *Resûlullah secde edilmeye onlardan daha lâyıktır*, diye düşünen ve bu düşüncesini Resûlullah'a açıp ona secde etme arzusunu dile getiren **Kays b. Sa'd**'ı da (ö.60/679) bu kategoride zikredebiliriz.¹⁵

Rivayetlerden öğrendiğimize göre **Muâz b. Cebel**'in de benzeri bir girişimi olmuştur. Yemen veya Şam'a gidip orada Hıristiyanların reislerine secde ettiklerini görmüş, döndükten sonra bu düşüncesini Hz. Peygamber'e arzemiş, hatta bir rivayete göre secde etmiş¹⁶, bu tavrının sebebini sorması üzerine de Hz. Peygamber'e, orada gördüklerini anlatmış ve kendisinin secde edilmeye (ta'zime/yüceltilmeye) daha lâyıık olduğunu ifade etmiştir.¹⁷

Keza **bir a'râbî**'nin Nebî^(s)'e gelip kendisine secde etmek için izin istemesini de, konuya dair bir rivayet olarak buraya dahil edebiliriz.¹⁸

Hz. Peygamber'in geleceği (gaybı) bilebileceğine dair değerlendirmeler de, pek tabii ki çizgi dışı/üzeri peygamber yorumlarından birisini örneklendirir. İlim ve Hz. Peygamber'e yakınlık noktasında ön planda yer alan sahâbilerle ilgili olmasa bile, zaman zaman böylesi düşünceleri yansıtan bazı söylemlere rastlamaktayız. Rubeyyi' binti Muavviz'in naklettiği şu rivayet bahse konu telakki biçimini ihtiva etmesi açısından önemlidir. Rivayet özetle şöyledir:

14 Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, ss. 158-159.

15 Bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, Nikâh 39 (hno: 2140); Dârimî, *Sünen*, Salât 159 (hno: 1435).

16 Bk. İbn Mâce, *Sünen*, Nikâh 4 (hno: 1853); İbn Hibbân, *Sahîh*, c. VI, s. 186 (hno: 4159); Mübârekfûrî, Ebû'l-Ulâ Muhammed, *Tuhfetu'l-ahvezî*, I-X, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1990, c. IV, ss. 271-272.

17 Bk. İbn Mâce, *Sünen*, Nikâh 4 (hno: 1853); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. IV, s. 381; Ma'mer b. Râşid, *Câmi'* (Abdürrezzâk b. el-Hemmâm'ın Musannef'i içinde), tahk.: H. el-A'zamî, I-XI, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1983, c. XI, s. 301 (hno: 20596); İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *Musannef*, tahk.: Muhtar A. en-Nedvi, I-XV, ed-Dâru's-selefiyye, Bombay 1983, c. IV, s. 305 (s. 182); Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn, *es-Sünenü'l-kübrâ*, tahk.: M. Atâ, I-XI, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1994, c. VII, s. 477 (hno: 14711); İbn Hibbân, *Sahîh*, c. VI, s. 186 (hno: 4159); Mübârekfûrî, *Tuhfe*, c. IV, ss. 271-272.

18 Bk. Dârimî, *Sünen*, Salât 159 (hno: 1436).

Nebî(s) zifaf gecemin ertesi günü bize gelerek oturdu. O sırada küçük kızlar def çalarak Bedir’de şehid düşen atalarının kahramanlıklarını anlatan nâmeler söylüyorlardı. Nihayet içlerinden biri, “*Ve fina Nebiyyün ya’lemu mâ fi’l-ğad : Aramızda yarım ne olup biteceğini bilen bir Peygamber var!*” şeklinde bir cümle terennüm etti.¹⁹

Hz. Peygamber’in sanki istikbali bilebileceği kanaatini içeren farklı bir rivayet de Câbir b. Abdillâh’dan gelmektedir. O şöyle anlatır: Bir adam Nebî(s)’e sorar: Benim bir cariye var. Ondan azil yapıyorum? (Ne buyurursun?). Resûlullah(s) ona, “Şüphesiz ki, bu uygulama Allah’ın takdir ettiği şeye asla mani olamaz” diye karşılık verir. Bir müddet sonra aynı adam tekrar gelerek:

- Yâ Resûlallah! Sana bahsettiğim cariye hamile kaldı, diye yaşadıkları gelişmeyi bildirir. Bir anlamda daha evvelki beyanına göndermede bulunarak sanki ona, *olacağı bildin* mesajı verir.²⁰

Kimi olaylar üzerine verdiği bazı tabîi tepkiler sebebiyle Hz. Peygamber’in *garipsenme ve yadırganmasına* ilişkin bazı karşı tepkiler de, sahâbe-i kirâmın çizgi dışı/üzeri peygamber yorumlarından birini oluşturur.

Rivayete göre Resûlullah(s), oğlu İbrâhîm’in yanına girer. O sırada İbrâhîm can çekişmektedir. Gördüğü manzara karşısında gözlerinden yaşlar boşanmaya başlar. Bu durum Abdurrahman b. Avf’ın hayretini celbeder ve sorar :

- Ey Allah’ın Resûlü! Siz de mi (ağlıyorsunuz) ?²¹

İbn Avf’ın bu suali, burada üzerinde durmayı gerektiren bir nokta olarak hemen dikkat çekmektedir. Bu sual -ilgili başlık altında daha detaylı olarak ele alınacağı üzere- üzücü bir hâdise karşısında tabîi bir tepki olarak ortaya çıkan gözlerden yaş boşanma olayının Hz. Peygamber için garipsenmesini açık bir biçimde belgelemektedir.

19 Bk. *Buhâri*, Megâzi 12 (hno: 4001), Nikâh 49 (hno: 5147); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Edeb 51 (hno: 4922); Tirmizî, *Sünen*, Nikâh 6 (hno: 1090). [Tirmizî bu rivayeti “*hasen-sahih*” olarak değerlendirmiştir]; İbn Mâce, *Sünen*, Nikâh 21 (hno:); İbn Hibbân, *Sahih*, c. VII, s. 549 (hno: 5848); İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-kubrâ*, I-VIII, Dâru sâdir, Beyrut, ts, c. VIII, s. 447; İbnu’l-Esîr, *Ebu’l-Hasen el-Cezerî, Üsdü’l-ğâbe*, I-VII, Dâru’s-şâb, Kahire 1970, c. VII, s. 107 (no: 6910); Zehabi, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, I-XXV, Müessesetü’r-risâle, Beyrut 1993, c. III, s. 198 (no: 41).

20 Bk. Müslim, *Sahih*, Nikâh 135.

21 Bk. Buhâri, *Sahih*, Cenâiz 43 (hno: 1303).

3. Hz. Peygamber'i farklı yorumlama/algılama sebepleri

Sahâbe-i kiram arasında rastlanan Hz. Peygamber'in beşer ve risâlet kimliğine yönelik tabii olmayan bazı farklı telakki biçimlerini, peygamber algılamalarını tespitte çalıştık. Hiç kuşkusuz bu algılamaların tabiielik açısından tetkiki yanında, sebepler bağlamında da incelenmesi, sebeplerinin teşhis edilip irdelenmesi, araştırmanın bütünlüğü bakımından önemlidir. Biz bu sebepleri üç başlık altında toplamayı uygun gördük. Ancak bu değerlendirme konuya dair nedenlerin sınırlanması şeklinde anlaşılmalıdır:

a. Kimliğini oluşturan unsurların yeterince tanınmaması ve aralarında dengeli bir ilişki kurulamaması

İster kişilik ister nesne olsun herhangi bir kimse ya da objenin telakki-si/algılanması, onun tanınmasıyla yakından alakalıdır. Bir diğer ifadeyle telakki, *daha çok* tanıyıp bilmenin bir sonucudur. Bu açıdan kişi veya objelere ilişkin telakkilerin oluşumunda, -doğru ya da yanlış- bilginin yeri tartışılmaz. Ancak bilgiye, daha doğrusu bilginin gerçeğine dayanmayan bir telakki, hayalden öte bir değer ifade etmez. Bununla birlikte eksik bilginin, yanlış algılamalara ve dolayısıyla algılamada/telakki aşırılıklara neden olduğu, hemen her zaman ve zeminin değişmez gerçeğidir.

Konuyu birkaç örnekle müşahhas hale getirmeye çalışalım:

Resûl-i Ekrem'e^(s) sehven beş rekat olarak kıldırıldığı bir öğle namazı selâmı sonrasında, kendisine, *namaz hakkında yeni bir hüküm mü geldiği* sorulmuş, ancak unutup yanılması ihtimali üzerinde durulmamıştır. Hz. Peygamber böyle bir suale, kendisinin nihayetinde bir beşer olduğu, kendilerinin unutabileceği gibi şahsının da unutabileceği karşılığını vermiştir.²²

Öyle gözüküyor ki, Resûlullah'ı^(s) böylesi bir cevaba sevkeden âmil; yaşayan bu olay hakkında unutmasının cemaat tarafından bir ihtimal olarak düşünülmemesi, sanki unutma fiiliyle peygamberliğinin onların zihninde bağdaşma imkanı bulamamasıdır. Bu, beşer olan bir peygamber'in beşeriyet kimliğinin bazen yeterince görülememesi demektir.

22 Bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, Salât 189-190 (hno: 1020).

Hız. Peygamber'in gaybı bilebileceğine inanılması²³, keza duygusal bir ortamda gözlerinden yaş boşanmasının hayretle karşılanması²⁴ gibi yaklaşımlar da onun beşeriyet yönünün göz ardı edildiği, risâletine ilâhî bir veche eklendiği hatalı telakkilerdir. Dolayısıyla her iki telakkinin de Hız. Peygamber'in kimliğinin algılanmasıyla alâkalı bir problem içerdiği ortadadır.

Zikredilen örneklerde ortaya çıkan hatalı telakki biçiminin temelinde; kanaatimize göre kimliğinin yeterince tanınmaması, daha da önemlisi peygamberliği ile kimliğini oluşturan çizgiler arasında sağlıklı bir ilişki kurulamaması sorunu yatmaktadır.

b. Yorum/algılama - duygu ilişkisi

Kur'ân-ı Kerim, Hız. Peygamber'in kendilerine karşı çok düşkün, çok şefkatli ve merhametli olduğunu bildirmiş²⁵, sahâbe-i kiram da bu sıcak ilgiyi bizzat yaşayarak fark etmiştir. Söz konusu düşkünlüğün sahâbe-i kiram gönlünde kuvvetli bir yankı bulduğu da bir gerçektir. Hız. Peygamber'e, "Anam-babam sana feda olsun" tarzındaki hitapları²⁶, verdiği her görevi her şartta yerine getirmeye gayret göstermeleri, savaşlarda kendisine siper olmaları²⁷, esasen kendilerinden istenen öz nefislerinin de önünde²⁸ yer tutmuş bir sevginin sadece birkaç görüntüsüdür.

Kat'i olarak söylenebilecek şey şu ki, sahâbe-i kiram Hız. Peygamber'e son derece güçlü bir sevgiyle bağlanmışlardı. Hiç kuşkusuz sevginin böylesine yoğunluk kazandığı zaman ve mekanlar, aynı zamanda his ve heyecanın ön plana çıkabildiği ortamlardır. Dolayısıyla sahâbe-i kiramı bu duygusal etkileşimden ayrı düşünmek, elbetteki mümkün değildir. Tabîi olarak onlar da Hız. Peygam-

23 Bk. İbn Mâce, *Sünen*, Nikâh 21 (hno: 1898).

24 Buhârî, *Sahîh*, Cenâiz 43 (hno: 1303).

25 et-Tevbe, 9/128.

26 Bu ifadenin farklı bağlamlarıyla geçtiği bazı yerler için bk. Buhârî, *Sahîh*, Eymân ve'n-nüzûr 3 (hno: 6638); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 5.

27 Bu anlamda Uhud savaşında ok torbasını yere atıp, "yüzüm yüzüne, canım canına fedadır" diyerek Peygamber'in önüne duran, ona siper olan Ebû Talha'yı hatırlayabiliriz. (Bk. Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *el-Edebu'l-müfred*, Beyrut 1996, c. II, s. 158 (hno:802).

28 Ya Resûlallah! Seni, canım müstesna her şeyden daha çok seviyorum, diyen Hız. Ömer'i, Resûlullah(s), "Canından da çok sevmelisin!", diye uyarmış, o da hiç tereddüt etmeden canından da çok sevdiğini ifade etmişti. Bk. Buhârî, *Sahîh*, Eymân ve'n-nüzûr 3 (hno: 6632).

ber'e ilişkin değerlendirmelerinde bazen duygusal *düşünebilmişlerdir*.

Böyle bir yorumun sahâbe hakkında bir olumsuzluk olarak da algılanmaması gerekir. Netice itibariyle anlatmaya çalıştığımız husus, psikolojik ve sosyolojik yönü olan bir hakikattir. Nitekim Yaratıcı da, duygulara kapılarak adâlete ters düşen davranışlar içerisine girmekten inananları sakındırmıştır.²⁹ Bu uyarı sözü edilen bilimsel gerçeğin bir anlamda ilâhî teyididir. Keza Nebî(s)'in de sahâbe-i kiramı, aynı zamanda onların şahsında bizleri bu hususta dikkatli olmaya çağırdığını görmekteyiz. O şöyle buyurur: "Bir şeyi (aşırı ölçüde) sevmen, (seni, ona karşı) kör ve sağır kılar".³⁰ Vefatı üzerine yaptığı konuşmasında Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in ölmediğini, bunun münafıkların bir iddiası olduğunu bildirmiş, üstelik öldüğünü söyleyenler için de oldukça ağır bir yaptırımdan söz edebilmiştir.³¹ Nitekim bizzat kendisi, Resûl-i Ekrem'in de diğer peygamberler gibi ölümlü olduğuna dair âyeti Hz. Ebû Bekir'den duyduğunda dehşete kapıldığını, ayakları üzerinde duramayıp yere çöktüğünü, Resûlullah'ın gerçekten vefat ettiğini ancak o zaman anladığını itiraf etmektedir.³²

Hülâsa gönüllerinden Hz. Peygamber'e yönelen yoğun sevgi de, sahâbenin aşırı sayılabilecek peygamber yorumlarında etkili olmuştur denebilir.

29 Bk. el-Mâide, 5/8, 2. "Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletten sapmaya itmesin."

30 Bk. Ebû Dâvûd, *Sünen*, Edeb 115-116 (hno: 5130; An Ebî'd-Derdâ); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. V, s. 194, c. VI, s. 450; Süyûtî, Celalüddîn, *el-Câmiu's-sağîr*, I-II, Dâru'l-fikr, Beyrut 1981, c. I, s. 568 (h no: 3674); Münâvî, Abdurraûf, *Feyzu'l-kadîr*, I-VI, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts, c. III, s. 372 (hno: 3674); Ali el-Kâri, *Mirkâtu'l-mefâtiḥ şerhu mişkâti'l-mesâbîh*, I-XI, Dâru'l-fikr, Beyrut 1994, c. VIII, ss. 644-645 (hno: 4908) . es-Sağâni hadisin uydurma olduğunu söylemişse de bu, aşırı boyutta bir değerlendirme olarak nitelenmiş, itibar görmemiştir. Irâkî, İbn Hacer, Sehâvî ise, hadisi eserinde nakleden Ebû Dâvûd'un, hadisin sıhhatine ilişkin bir şey söylememesini, rivayetin gayri mutemet olmadığının bir göstergesi olarak algılarlar; kesinlikle mevzu olmadığını, şiddetli bir za'f da taşımadığını belirtirler ve "hasen" olarak nitelerler. Ali el-Kâri de Mevzûât'ında söz konusu rivayetin ya "sahîh li zâtihî" ya da "sahîh liğayrihî" olabileceğini söyler. Rivayetle ilgili değerlendirmeler için bk. Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ*, I-II, Dâru İhyâi't-türâsî'l-arabî, Beyrut 1351, c. I, s. 343 (hno: 1095); Ali el-Kâri, *Mirkâtu'l-mefâtiḥ*, c. VIII, ss. 644-645 (hno: 4908); a. mlf., *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa*, tahk.: M. es-Sabbâğ, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1986, s. 187 (hno: 161); Sehâvî, Muhammed, *el-Mekâsîdu'l-hasene*, tahk.: M. Osman, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, Beyrut 1994, s. 181; Şevkânî, Ali, *el-Fevâidu'l-mecmûa fi'l-ehâdisi'l-mevzûa*, tahk.: A. el-Muallimî, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1987, s. 255; İbnu'd-Deybâ, Abdurrahman b. Ali, *Temyîzu't-tayyib*, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, Beyrut, ts, s. 67.

31 Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, IV, 305.

32 Bk. İbn Hişâm, *Sîre*, IV, 306.

c. Hz. Peygamber'e has bazı özelliklerin Peygamber telakkisine yansımaları

Resûlullah'ın^(s) diğer insanlardan farklı olarak bazı özelliklerle donatıldığını, sahâbenin bu özellikleri muhtelif vesilelerle zaman zaman bizzat Resûl'ün^(s) kendi ağzından dinleyip, kimi zaman müşahede ettiğini ilgili kaynaklardan öğrenmekteyiz.³³ Sık sık vurguladığı gibi o^(s) bir beşer, ancak hikmet gereği bir takım ilâhî destekle mücehhez bir beşerdir. Gerek sadece beyan kabilinden, gerekse müşahedeye dayalı mucize türünden bir takım hârikulâdeliklere esasen sahâbe-i kiram alışkındır. Meselâ oruçlu iken Rabbi tarafından yedirilip-içirilmesi³⁴, namazda iken arkasından safları görebilmesi³⁵, başkalarının konuşmadığı kimselerle konuşması³⁶ insanlara karşı korunmuş olması³⁷, korkuya karşı ilâhî yardımla desteklenmesi³⁸ gibi ayrıcalıklar daha çok ihbara dayalı olanlardır. Mirâç olayının doğruluğunu tahkik sadedinde müşriklerin Hz. Peygamber'den Kudüs'ü tasvir etmesini istemeleri üzerine Allah Teâlâ'nın Beytü'l-makdis'i Hz. Peygamber'in gözü önüne getirmesi ve bizzat kendisinin görerek Beytü'l-makdis'in özelliklerini sayması³⁹, Mekke'li müşriklerin kendisinden davasında sâdık olduğuna dair bir işaret göstermesini istemeleri üzerine ayın ikiye bölünmesi⁴⁰, yemeğin bereketlenmesi⁴¹, hutbe îrâd ederken yaslandığı bir hurma kütüğünün yeni yapılan bir minberle değiştirildiğinde inlemesi⁴² gibi olağan üstü olaylar da pek çok kimse tarafından şahit olunmuş, yaşanmış mu-

33 Allah Teâlâ'nın sadece Peygamber(s)'e has olmak üzere bahsettiği özellik ve üstünlükler ve bunların konu alındığı eserler demek olan "*Hasâisü'n-Nebî*" tabiri ve bu konuda oluşturulmuş edebiyata ilişkin detaylı bilgi için bk. Erdiñç Ahatlı, "*Hasâisü'n-Nebî*", *DîA*, XVI, İstanbul 1997, c. XVI, ss. 277-281.

34 Buhârî, *Sahîh*, İ'tisâm 5 (hno: 7299).

35 Resûlullah(s), cemaate saflarını doğru/düzgün tutmalarını, kendilerini arkasından gördüğünü bildirmiştir. (Bk. Buhârî, *Sahîh*, Ezan 72 (hno: 719), 76 (hno: 725); Müslim, *Sahîh*, Salât 125).

36 Soğan ve sarımsak gibi kokusuyla çevresindekilerin rahatsızlık duyacağı yiyecekler yememiş, kendisinin, başkalarının konuşmadığı kimselerle (melâike-i kiram) konuşmasını buna sebep olarak göstermiştir. [Bk. Buhârî, *Sahîh*, İ'tisâm 24 (hno: 7359)].

37 el-Mâide, 5/67.

38 Buhârî, *Sahîh*, İ'tisâm 1 (hno: 7273).

39 Buhârî, *Sahîh*, Menâkıbu'l-Ensâr 41 (hno: 3886); Müslim, *Sahîh*, İmân 276.

40 Buhârî, *Sahîh*, Menâkıbu'l-Ensâr 36 (hno: 3868), Menâkıb 27 (hno: 3637).

41 Buhârî, *Sahîh*, Menâkıb 25 (hno: 3578), Şerike 1 (hno: 2484), Cihâd 123 (hno: 2982); Tirmizî, *Sünen*, Menâkıb 30 (hno: 3873).

42 Buhârî, *Sahîh*, Menâkıb 25 (hno: 3583, 3584); Tirmizî, *Sünen*, Menâkıb 28 (hno: 3870).

cizelerdir.⁴³

Şu veya bu vesileyle Hz Peygamber’den böylesi farklılıkları dinlemiş, hele hele bizzat izleme imkanı bulmuş olmak, tabiatıyla sahâbeyi bazen tabîlik sınırlarını aşan bir peygamber telakkisine itebilmiştir. Daha açıkçası, Hz. Peygamber’den gördükleri hârikulâdeliklerin sahâbe üzerindeki tesiri, onlara Hz Peygamber’den bazı olağanüstülükleri bekleme alışkanlığı kazandırmıştır. Bu da Hz. Peygamber’in kendileri için “nasıl bir peygamber ?” sorusuna cevap olmak üzere ortaya koyduğu peygamber tanımının bazen aşılmasına yol açabilmiştir.

4. Aşırı yorumlar karşısında Hz. Peygamber’in tavrı

Kendisine yönelik çizgi dışı/üzeri telakkileri, peygamber yorumlarını yukarıda örnekleriyle ortaya koymaya çalıştık. Şimdi Hz. Peygamber’in bu tür hatalı yorumlara ilişkin tavrını yine aynı örnekler üzerinden tespit edelim :

Oğlu İbrâhîm’in vefat ettiği gün meydana gelen güneş tutulması olayını halkın İbrâhîm’in ölümüyle ilişkilendirmesine Hz. Peygamber tepki göstermiş ve şu uyarıyı yapmıştır :

“Şüphesiz güneş ve ay Allah’ın (varlığının) delillerinden iki delildir. Onlar hiçbir kimsenin ölümü ve hayatı için tutulmaz. ...”⁴⁴

Bir başka rivayette ise, “Bazıları, güneş ve ayın ancak ileri gelen kimseler-

43 Hemen her peygamberin kendi peygamberliğini ispat yönünde Allah’ın yardımıyla sergilediği birtakım hârikulâdelikleri olmuştur. Bizim Peygamberimiz de, peygamberliğini ispat istikametinde Allah’ın yardımıyla mucize diye tabir edilen bazı hârikulâdelikler göstermiştir. İslâm âlimleri, genelde peygamberlik müessesesini ve özelde bizim Peygamberimizin peygamberliğini ispatlamak için kaleme aldıkları eserlere; “a’lâmü’n-nübüvve”, “delâilü’n-nübüvve” gibi isimler vermişlerdir. Dolayısıyla bu tür isimleri taşıyan eserler, Hz. Peygamber’in, Allah’ın yardımıyla sergilediği olağanüstülüklerle dair rivayetleri bir arada görmek açısından kayda değerdir. (Bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Delâilü’n-Nübüvve”, DİA, IX, İstanbul 1994, c. IX, ss. 115-117).

44 Bk. Buhârî, *Sahîh*, Kûsûf 1 (hno: 1041, 1042), 2 (hno: 1044), 4 (hno: 1046), 5 (hno: 1047), 6 (hno: 1048), 9 (hno: 1052), 13 (hno: 1057, 1058), 14 (hno:1059), 15 (hno: 1060), 17 (hno: 1063), Bed’ü’l-halk 4 (hno: 3201-3204); Müslim, *Sahîh*, Kûsûf 3, 1, 6, 10, 17, 21, 22, 24, 28, 29; Ebû Dâvûd, *Sünen*, İstiskâ 3 (hno: 1177), 4 (hno: 1178), 7 (hno: 1191); Nesâî, *Sünen*, Kûsûf, 1, 4, 5, 10, 14, 16, 20, 23, 24; İbn Mâce, *Sünen*, İkâme 152 (hno: 1261, 1262); Dârimî, *Sünen*, Salât 187 (hno: 1493); Mâlik b. Enes, *Muvatta*, tahk.: M.F. Abdülbâkî, I-II, Dâru İhyâi’t-türâsî’l-arabî, Beyrut 1985, Kûsûf 1, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s. 118, 188, c. III, s. 318, c. IV, s. 122, 245, 249, 253, c. IV, s. 249, 253, c. V, s. 37, 428.

den birinin ölümü sebebiyle tutulduğunu düşünürler. Oysa durum böyle değildir. Şüphesiz güneş ve ay bir kimsenin ne ölümünden ne de yaşamından/doğum dolay tutulur. ..." ⁴⁵ buyurarak, öncelikle böylesi bir düşünceyi reddetmiş ve hemen peşinden olayın gerçek mahiyetine işaret etmiştir.

Hatta bir rivayette de güneşin ve ayın Allah'ın delillerinden iki delil olduğunu belirttikten sonra, "*elâ = dikkat edin*" uyarısıyla güneşin ve ayın bir kimsenin ne ölümüyle ne de yaşamıyla alâkalı olarak tutulacağına dikkat çekmiştir. ⁴⁶

Resûlullah(s)'in söz konusu yoruma karşı çıkmasının temelinde sahâbenin kendisine yönelik hatalı yorumu yatmaktadır. Zira onlar; güneş tutulmasını İbrâhîm'in ölümüyle ilişkilendirirken, vurgulamak istedikleri asıl şey, İbrâhîm'in ölümü değil, Hz. Peygamber'in oğlu İbrâhîm'in ölümüdür. Dolayısıyla dikkat çekilmek istenen İbrâhîm değil, Hz. Peygamber'dir. Burada bahse konu güneş tutulması hâdisesi, dolaylı olarak Peygamberlik kimliğiyle alâkalı görülme istenmiştir. Yani Peygamber(s)'in oğlunun ölümü, onlara göre bir tabiat olayının *gayri tabii bir şekilde* yaşanmasına yol açmıştır.

İşte Hz. Peygamber'in mezkur tepkisi ve açıklaması; peygamber anlayışıyla bağdaşmayan, Allah'ın onun için çizdiği, bizzat kendisinin de peygamberlik kimliğine dair kendi adına ümmete takdim ettiği çerçevenin sınırlarını zorlayan bakışa yöneliktir.

Kendisine yönelik secde etme istek ve girişimleri de Resûlullah(s)'in tepkisinden gerekli nasibi almıştır. Bunu net bir şekilde görebilmek açısından daha önce geçen rivayetleri şimdi Hz. Peygamber'in tepkisi açısından tetkike çalışalım:

Hz. Âişe'nin (ö.58/677) rivayetine göre Peygamber(s), muhâcir ve ensârdan bir grup sahâbî ile beraberken, bazı sahâbîler, hayvanların ve ağaçların bile önünde eğildiğini söyleyerek, "biz sana secde etmeye onlardan daha lâyığız" diye kendisine secde etme arzularını dile getirmişlerdi. İşte Hz. Peygamber'in bunlara cevabı, "*Siz kulluğu Rabbinize yapın*"⁴⁷ şeklinde olmuştur.

Enes b. Mâlik'in (ö.93/711) rivayeti : Kendilerine karşı huysuzlaşan bir devenin sahipleri, develerinin, Resûlullah'ın(s) önünde eğilip (çökmesine) **şahit olduklarında** Resûlullah'a(s) şu teklifi yapmaktan kendilerini alamamışlardı :

45 Bk. Nesâî, *Sünen*, Küsûf 16 (hno: 1485), 12 (hno: 1478); İbn Mâce, *Sünen*, İkâme 152 (hno: 1262).

46 Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. V, s. 428.

47 Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. VI, s. 76.

- Ya Resûlallah! Nihayetinde bu, düşünme yetisi olmayan bir hayvan. Önünde eğiliyor. Oysa biz düşünüp, akledebiliyoruz. Dolayısıyla sana secde etmeye biz daha lâyığız? Bu istek karşısında Resûl^(s) şu cevabı vermiştir :
“Bir beşerin diğer bir beşere secde etmesi/önünde eğilmesi uygun düşmez. Şayet bir insanın diğerine secde etmesi uygun olsaydı, üzerindeki hakkının büyüklüğünden/çokluğundan dolayı kadının kocasına secde etmesini emrederdim.”⁴⁸

Hîre’ye (Necf) gittiğinde halkın başkomutanlarına secde ettiklerini görüp, döndüğünde kendi kendine, *Resûlullah secde edilmeye onlardan daha lâyıktır*, diye düşünen ve bu düşüncesini Resûlullah’a açarak ona secde etme arzusunu dile getiren **Kays b. Sa’d’a** (ö.60/679) ise, Resûlullah’ın^(s) cevabı oldukça ikna edicidir.

“(Ey Sa’d!) Sen (buna gerçekten) inanıyor musun? Sen (ziyaret etmek üzere) kabrime uğramış olsan, kabre secde mi edeceksin?”⁴⁹. Onun, *hayır*, diye karşılık vermesi üzerine,
 “(Böyle) yapmayınız. Şayet ben, (insanlardan) birinin (diğer) birine secde etmesini emredek olsaydım, kadınların kocalarına secde etmelerini⁵⁰ emre-

48 Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, ss. 158-159.

49 Tıybî, Resûlullah’ın, Sa’d’a yönelik bu ifadesini şöyle yorumlar: Siz, bana tapacağınızı, hiçbir zaman ölmeyecek, saltanatı son bulmayacak olan hayat sahibi Allah Teâlâ’ya secde edin. Zira şimdi benden çekinip saygı duyduğunuz için bana secde edeceksiniz, yarın toprak olduğum zaman ise, bundan geri duracaksınız. Bk. Azîmâbâdî, Allâme Muhammed Şemsü’l-hak, *Avnu’l-ma’bûd*, I-XIV, Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, Beyrut 1990, c. VI, s. 126.

50 Burada kadının eşine karşı olan sorumluluğuna dikkat çekilmekle birlikte, Hz. Peygamber’in vermek istediği *asıl mesaj*, tevhide ilişkin bir prensip olarak hiçbir insanın diğerine secde etmesinin hiçbir şekilde doğru olmadığını kesin bir dille anlatmaktır. Bu mesaj, onun bazı ifadelerinde daha açık bir şekilde ifade edilmiştir. [Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, ss. 158-159; İbn Hibbân, *Sahîh*, c. VI, s. 183 (hno: 4150)]. Esasen hadisin vürûd sebebi de, hadisdeki asıl mesajın yön ve rengini tayin etmektedir. Diğer taraftan bu rivayette aynı zamanda hanımların eşlerine karşı sorumluluğuna vurgu yapılması; Hz. Peygamber’in ve genelde dinin kadınlara karşı tek taraflı bakışı olarak değerlendirilemez. Zira Peygamber(s), evliliğin huzurlu bir şekilde devamı noktasında erkeklere de hanımlarına karşı birçok sorumluluk yüklemiştir. Resûl(s)’in pek çok beyanı, beyandan da öte bizzat kendi tatbikatı, hanımların hukukuna *cid-di ölçüde* riayeti öngörür. Binaenaleyh *söz konusu beyanın* bir bütünlük içerisinde yani eşlerin birbirlerine karşı sorumluluk ve görevlerini konu alan diğer rivayetlerle birlikte değerlendirilme zorunluluğu vardır. Öte yandan içerik ve ravilerine göre farklılık arz eden bu rivayet, sıhhati açısından da farklı değerlendirmelere konu olmuştur. Mevzuyu daha hususi boyutta ele alacak olursak, meselâ bahse konu Kays b. Sa’d rivayeti Ebû Dâvûd, Dârimî gibi temel hadis kaynaklarında yer almaktadır. Ebû Dâvûd, bu rivayet hakkında bir şey söylememiştir. Ancak Mekkelilere yazdığı Mektubu çerçevesinde ilgili rivayetin, musannife göre “sâlih” / itibar ve ihticâc olunabilir olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu rivayet Hâkîm tarafından da eserine alınmış ve “*sahih*” diye nitelendirilmiştir. Zehebî de *Telhîs’*inde Hâkîm’in bu kanaatini paylaşmaktadır. (Bk. Hâkîm, en-Neysâbü’rî, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, tahk.: Mustafa Ata, I-IV, Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, Beyrut 1990, c. II, s. 187). Öte yandan Süyûtî de bu rivayete *el-*

derdim. ... ”⁵¹

Muâz b. Cebel’in de böyle bir girişimi olduğunu daha önce belirtmiştik. Yemen veya Şam’a yaptığı seyahatte Hıristiyanların reislerine secde ettiklerini gören Muâz, kendi kendine, Resûlullah’ın^(s) herkesten daha çok yüceltmeye lâyık olduğunu içinden geçirmiş, döndükten sonra bu düşüncesini Hz. Peygamber’e açmıştı. [Hatta bir rivayete göre önünde eğilip yere kapanmıştı.⁵² Hz. Peygamber bu tavrının sebebini sormuş, o da orada gördüklerini anlatarak], kendisinin secde edilmeye (ta’zime/yüceltmeye) daha lâyık olduğunu ifade etmişti. İşte o zaman Hz. Peygamber, Muâz’a şöyle karşılık vermişti :

“[Böyle bir şey yapmayın]. Eğer ben, [Allah’tan başkasına] bir kimsenin secde etmesini emredek olsaydım, kadının kocasına secde etmesini emrederdim.”⁵³

Yine kendisine secde etmek için izin isteyen bir a’râbiye karşı Nebî^(s) tarafından verilen cevap, aynen Muâz b. Cebel’e verdiği karşılık gibi olmuştur.⁵⁴

Söz konusu tepkilerin tamamında açık bir şekilde görüldüğü gibi, Hz. Peygamber, önünde yere kapanılmasına/secde edilmesine karşı çıkmıştır. Sadece Yaratıcı önünde sergilenen daha doğrusu sergilenmesi gereken bir tavrın, kendisine yöneltmesine asla rıza göstermemiştir.

Bilindiği gibi secde, kulluğun en beliğ ifadesidir. Sonsuz kudret ve otorite önünde eğilmeyi ve acziyeti ifade eder. Böylesi bir hâkimiyet önünde eğilme ve

Câmiu’s-sağîr’inde yer vermiş ve “*sahîh*” olduğunu söylemiştir. (Bk. *el-Câmiu’s-sağîr*, c. II, s. 437 (hno: 7482). İlgili rivayet; Ali Osman Ateş’in “Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın” isimli çalışmasında, “Kadınların Kocalarına Secde Etmesi” başlığı altında konu olarak ve daha geniş çerçevede ele alınmıştır. Ondört ayrı sahâbînin mevzuya dair farklı rivayetleri ricâl yönünden incelenmiş, netice olarak hepsinin senedinde de münekkithlerin tenkidine hedef olmuş ravilerin yer aldığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca içerik açısından da rivayetler tenkit edilmiş ve sonuçta bunlar; “uydurma ya da delil olmaya elverişli olmayan çok zayıf rivayetler” olarak değerlendirilmiştir. Bk. Ali Osman Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, Beyan Yayınları, İstanbul 2006, ss. 313-328.

51 Ebû Dâvûd, *Sünen*, Nikâh 39 (hno: 2140); Dârimî, *Sünen*, Salât 159 (hno: 1435); Hâkim, *el-Müstedrek*, c. II, s. 187 (hno: 2763).

52 İbn Mâce, *Sünen*, Nikâh 4 (hno: 1853); İbn Hibbân, *Sahîh*, c. VI, s. 186 (hno: 4159); Mübârekfûrî, *Tuhfe*, c. IV, ss. 271-272.

53 Bk. İbn Mâce, *Sünen*, Nikâh 4 (hno: 1853); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. IV, s. 381; Ma’mer b. Râşid, *Câmi’* (Abdürrezzâk b. el-Hemmâm’ın Musannef’i içinde), c. XI, s. 301 (hno: 20596); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, c. IV, s. 305 (s. 182); Beyhakî, *Sünen*, c. VII, s. 477 (hno: 14711); İbn Hibbân, *Sahîh*, c. VI, s. 186 (hno: 4159); Mübârekfûrî, *Tuhfe*, c. IV, ss. 271-272.

54 Bk. Dârimî, *Sünen*, Salât 159 (hno: 1436).

acziyeti ifade etme noktasında secdeden daha belirgin ve daha net bir tavır düşünmek herhalde mümkün olmasa gerektir. Dolayısıyla secde, bir kulluk ifadesidir. Kul, Allah önünde secde ederken; O'nun otoritesini kabul etmiş, gücü ve hâkimiyeti önünde eğilmiş olur.

Tevhid anlayışında aslanan, kulluğun sadece Allah'a has kılınmasıdır. Bi-naenaleyh tevhid inancına davetle mükellef birisinin, Yaratıcıya mahsus bir tavrın kendisine yönelmesine kayıtsız kalması elbette söz konusu olamazdı. Resûl-i Ekrem de kendisine uygulanmak istenen böyle bir tavrı aşırı bir yaklaşım olarak değerlendirmiş, kulluğun; daha doğrusu kulluğu simgeleyen hareketlerin, başkasına değil sadece Allah'a yöneltilmesini tenbihlemiştir. Böylece o, herkese ancak hak ettiği değeri vermenin, bir hakkâniyet gereği olduğunu da hukukî bir ilke olarak öğretmiştir.

Geleceği (gaybı) bildiği ile alâkalı bazı değerlendirmelerin, Hz. Peygamber hakkındaki abartılı yorumlardan birini oluşturduğunu daha önce ifade etmiş-tik. Biz böylesi değerlendirmelerin mevcudiyetini, konuya dair sınırlı miktardaki rivayetlerden anlamaktayız.

Hz. Peygamber'in de bulunduğu bir ortamda tef çalıp nâmeler söyleyen küçük kızlardan birinin, "*Ve fina Nebiyün ya'lemu mâ fi'l-ğad : Aramızda yarın ne olup biteceğini bilen bir Peygamber var!*" şeklindeki terennümüne Resûl^(s) şöyle müdahalede bulunmuştur :

"- Böyle söyleme (yi bırak)⁵⁵, daha önce söylediklerini terennüme devam et."⁵⁶

İbn Mâce rivayetinde ise, yukarıdaki diğer rivayetlerde yer alan müşterek uyarıya ilave olarak, "*Yarın ne olacağını Allah'tan başka kimse bilmez*"⁵⁷ ziyadesi vardır.⁵⁸

55 Hz. Peygamber'in bu ifadesi, 'hakkımda aşırıya varan bu övgü cümlesini söyleme' şeklinde yorumlanmıştır. Bk. Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-ahvezî*, c. IV, s. 179.

56 Bk. *Buhâri*, Megâzi 12 (hno: 4001), Nikâh 49 (hno: 5147); Ebû Dâvûd, *Sünen*, Edeb 51 (hno: 4922)|; Tirmizî, *Sünen*, Nikâh 6 (hno: 1090). [Tirmizî bu rivayeti "*hasen-sahih*" olarak değerlendirmiştir]; İbn Mâce, *Sünen*, Nikâh 21 (hno: 1898); İbn Hibbân, *Sahîh*, c. VII, s. 549 (hno: 5848); İbn Sa'd, *Tabakât*, c. VIII, s. 447; İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, c. VII, s. 107 (no: 6910); Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, I-XXV, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1993, c. III, s. 198 (no: 41).

57 Bk. İbn Mâce, *Sünen*, Nikâh 21 (hno: 1898).

58 Aynî, bu hadisi, daha doğrusu hadiste yer alan Hz. Peygamber'in söz konusu ifade karşısındaki tavrını, kişiyi kendisinde olmayan bir vasıfla nitelemenin/övmenin hoş olmayışına delil sayar. (Bk. Aynî, Bedruddîn, *Umdu'tu'l-kâri şerhu sahihi'l-Buhârî*, I-XX, Mısır 1972, c. XVI, s.

Burada Hz. Peygamber'in, *yarım ne olacağını bildiği* yönünde hakkında söylenen ifadeye karşı çıkması, bu yorumu aşırı bulmasından kaynaklanmıştır.⁵⁹ Zira Peygamber bile olsa -Allah'ın kendisine bildirdikleri hariç- geleceği bilebilmesi söz konusu olamaz. Gaybı bilmek sadece Allah Teâlâ'ya mahsustur.⁶⁰ Kur'ân-ı Kerim, "*Gaybın anahtarları Allah'ın katındadır, onları O'ndan başkası bilmez ...*"⁶¹, "*De ki : ...Eğer ben gaybı bilseydim, elbette daha çok hayır yapmak isterdim ve bana hiçbir fenalık dokunmazdı ...*"⁶², "*De ki : Göklerde ve yerde, Allah'tan başka gaybı kimse bilmez. ...*"⁶³ tarzındaki pek çok beyanıyla bu gerçeği son derece net bir şekilde ortaya koymuştur.

İşte Kur'ân'ın bu ve benzeri beyanlarına ve aynı yöndeki⁶⁴ kendi açıklamalarına rağmen, kendisinin sırf Allah'a mahsus bir sıfatla nitelenmesi; çizgi dışı, hakikat planında karşılığı olmayan bir abartıdır. Bu sebeple hakkındaki çizgiyi aşan bu yoruma Hz. Peygamber müdahale etme gereği duymuştur.

Yine azille alâkalı sorusuna, Hz. Peygamber'den, *bu uygulamanın Allah'ın takdir ettiği şeye asla mani olamayacağı* cevabını alan, bir müddet sonra azil yaptığı cariyesi hamile kaldığında da, bu gelişmeyi Resûlullah'a birşeyler ima ederek bildiren şahsa, Resûlullah(s) : "**Ben, (ancak) Allah'ın kulu ve Resûlüyüm!**" karşılığını vermiştir.⁶⁵

Resûlullah(s)'in, "**Ben, Allah'ın kulu ve Resûlüyüm!**" cevabı, üzerinde durulmaya değerdir. Zira o'nun **kulluk** kimliğini ön plana çıkartma gereği duyması, *daha çok* hakkındaki hatalı telakki biçimlerini görüp, duyduğu ya da hissettiği zamanlarla alakalıdır.⁶⁶ O(s), bahse konu şahsın bir müddet sonra yanına

330). Keza İbn Hacer ve Aynî gibi şârihler bahse konu hadisin, mahlukattan herhangi bir kimseye gaybı bilmek gibi bir özelliği izafe etmeyi men anlamında bir mesaj içerdiğine dikkat çeker. Bk. İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, tahk.: M. el-Hafîb - M.F. Abdülbâkî - K. el-Hafîb, I-XIII, Dârü'r-reyyân li't-türâs, Kahire 1988, c. VII, s. 368; Aynî, *Umdetü'l-kâri*, c. XIV, s. 102.

59 Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, c. IX, s. 110, 111 [Nikâh 48 (hno: 5147)].

60 Bk. Aynî, *Umdetü'l-kâri*, c. XVI, s. 329.

61 el-En'âm, 6/59.

62 el-A'râf, 7/188.

63 en-Neml, 27/65.

64 Örnek olarak bk. Buhârî, *Sahîh*, İmân 37; Müslim, *Sahîh*, İmân 5, 7. Farklı bir örnek için bk. İbn Mâce, *Sünen*, Nikâh 21 (hno: 1898).

65 Bk. Müslim, *Sahîh*, Nikâh 135; Beyhakî, *Sünen*, c. VII, s. 373 (hno: 14306).

66 Bk. İsmail L. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul 1996, s. 107 ve dipnotlar.

tekrar gelerek cariyesiyle ilgili gelişmeyi haber vermesi üzerine bu ifadeyi kullanmıştır. Öyleyse niçin böyle bir cevap verme gereği duymuştur? Bu sorunun çözümü herhalde ilgili şahsın Hz. Peygamber'i durumdan haberdar ederken, aynı zamanda verdiği mesajla ilgili olsa gerektir.

Anlaşılan o ki, söz konusu şahsın Hz. Peygamber'e cariyesiyle ilgili gelişmeyi bildirmesinden maksat; "Sözün gerçek oldu, dediğin çıktı, olacağı bildin" mesajını vermektir. Bunu aynı açıklıkta sözlü olarak ifade etmemiş olsa da, kasdettiği, ya da satır aralarında söylemek istediği şey, herhalde bundan başkası değildir. İşte Hz. Peygamber'in *kulluk* kimliğini hatırlatma gereği duyması, bize göre muhatabının kendisine sunduğu bu mesaja yönelik olsa gerektir. Yukarıda üzerinde durulduğu üzere, geleceği bilmek sadece Yararıcı'ya özgü bir vasıftır. O^(cc)'nin izni olmadan hiçbir şekilde geleceğin herhangi bir karesine muttali olmak söz konusu değildir.

Nevevî (ö.676/1277), *Minhâc'*ında bahse konu cümleyi değerlendirme sadedinde, Hz. Peygamber'in *risâlet* kimliği üzerinde durarak, [Bunun anlamı; "(Allah'ın takdiri konusunda) benim (bir elçi olarak) size söylediğim şey, hak-tır/gerçektir. Dolayısıyla buna güvenin ve kesin bir bilgi olarak kabul edin. Zira (Allah'ın takdirıyla alâkalı) benim söylediğim, gün ışığı gibi ortaya çıkacak"⁶⁷ demektir], diye bir yorum yapar.

Pek tabii ki, Nevevî söz konusu cevaba ilişkin böyle bir yorum getirirken, kasdı Hz. Peygamber'in geleceğe dair söylediklerinin gerçekleşeceğini iddia etmek değildir. Esasen bu, Allah'ın kendisine bildirdikleri çerçevesinde doğrudur. Ancak onun mezkur yorumuyla ifade etmek istediği nokta, Allah'ın takdir ettiği şeyin önüne sed çekilemeyeceği, bunun, murad edilen yer ve zamanda mutlaka gerçekleşeceği hakikatine vurgu yapmaktır. Nitekim Nevevî'nin yorumunu tırnak içinde verirken, bu kanaatimizi parantez içinde belirtmeye çalıştık. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in geleceğe dair sözlerinin gerçekleşmesi, bu çerçevede anlaşılmalıdır.

Hâdiseler karşısında verdiği bazı tepkilere yönelik ortaya çıkan *garipseme ve yadırgama* içerikli sahâbeye ait bazı tepkilerin de, sahâbe-i kirâmın aşırı bo-yuttaki peygamber yorumlarından birini teşkil ettiğini daha evvel söylemiş-tik.

Enes^(ra)'ın rivayetine göre Resûlullah^(s), ruhunu teslim etmekte olan oğlu

67 Bk. Nevevî, Yahya b. Şeref, *Sahîhu Müslim bi şerhi'n-Nevevî (Minhâc)*, I-XVIII, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut 1972, c. X, s. 13.

İbrâhîm'in yanına girdiğinde (gördüğü manzara karşısında dayanamaz), gözlelerinden yaşlar boşanmaya başlar. Bu durum Abdurrahman b. Avf'ın hayretini celbeder ve hemen sorar :

- Ey Allah'ın Resûlü! Siz de mi (ağlıyorsunuz) ? Resûl-i Ekrem^(s), hakkındaki çizgi dışı peygamber anlayışının bir ürünü olan bu suale şöyle cevap verir :
 “- **Ey İbn Avf! Bu** (gördüğün göz yaşları), **rahmet ve şefkat eseridir.**” Sonra sözlerini şöyle sürdürür:
 “- Göz yaşarır, kalp hüzenlenir. Biz, ancak Rabbimizin hoşnud olacağı sözleri söyleriz. Ey İbrâhîm! (Aramızdan) ayrılışına gerçekten üzgünüz.⁶⁸

Şimdi burada önce İbn Avf'ın sorusuna da yansıyan *hayreti* üzerinde durulur. Ölüm gibi bazı üzücü olaylar karşısında üzümlük kederlenmesi, gözlelerinden yaş boşanması, ağlaması insanın tabii bir özelliğidir. Tabii olmayansa; hiç etkilenmemek, adeta kaya gibi kaskatı bir duruş içinde olmaktır. Bu çerçevede o, bir peygamber olmakla birlikte aynı zamanda bir beşerdir. Beşer vasfını haiz birinden beşeriyete mahsus bir özellik görmek kadar tabii ne olabilir? Nihayetinde kendisinde gözlemlenen de beşerî bir özelliktir. Durum böyle iken İbn Avf'ın, söz konusu tabii hali Resûlullah^(s) için yadırgamasının nedeni ne olabilir?

Hemen belirtmek gerekir ki, sağlıklı bir peygamber telakkisi, Hz. Peygamber'i her iki kimliğiyle beraber değerlendirmekle yakından alakalıdır. *Şu veya bu sebeple beşer kimliğinin geri planda kaldığı her bakış, beşer ötesi bir peygamber telakkisinden uzak kalmaz.* Söz konusu tepki de (hayret), bu tür eğilimin bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Nitekim Ali el-Kâri (ö.1014/1605), İbn Avf'ın mezkur sualini, *böylesi olaylar karşısında insanlar ağlarlar, siz de mi bizim gibi ağlıyorsunuz?* şeklinde yorumlar.⁶⁹

Tıybî (ö.743/1342)'ye göre, İbn Avf'ı böyle bir suale iten sebep, onun ağlamayı bir acziyet ifadesi olarak görmesidir. Yani o, bu sualiyle; başkalarını muşibetler karşısında sabırlı olmaya çağırarak birisi olarak Hz. Peygamber'in ağlamasını yadırgadığını, bundan dolayı hayrete düştüğünü izar etmiştir.⁷⁰

Oysa kendisinin sergilediği tabii tepki ile peygamberliği arasında sağlıklı

68 Buhârî, *Sahîh*, Cenâiz 43 (hno: 1303).

69 Bk. Ali el-Kâri, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ*, c. IV, c. 203 (hno: 1722).

70 Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 207, Aynî, *Umdetü'l-kâri*, c. VII, s. 9; Kastallânî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn, *İrşâdu's-sâri*, I-XV, Dâru'l-fikr, Beyrut 1990, c. III, s. 431; Ali el-Kâri, *Mirkât*, c. IV, s. 203.

bir ilişki kuramama anlayışına verdiği cevapta Resûl^(s), gözyaşlarını; merhamet ve acıma hissini belirtisi olarak değerlendirmiş, merhamet ve şefkati ise, beşer olmanın tabii bir yansıması diye izah etmiştir.⁷¹ Bazı hâdiseler karşısında gözün yaşarabileceğini, gönlün hüznülenebileceğini söyleyerek, kendisinin de beşer kimliğiyle bu duyguları yaşayabileceğini, daha doğrusu bunun tabii bir tepki olduğunu ve öyle görülmesi gerektiğini anlatmak istemiştir.

Ayrıca böylesi duygu yüklü anlarda, itidâli koruyarak duygusallığı Allah'ın rızası çerçevesinde tutmayı, *nebevî bir ölçü* olarak belirlemiştir. Böylece takdir olunana rıza göstermeme anlamına gelebilecek söz ve tavırlardan sakındırmıştır.

Benzeri bir olay kızı Zeyneb'den olma torunu, ölüm halinde iken kucağına verildiğinde yaşanmıştır. Rivayete göre Resûlullah^(s)'in kucağına ölmek üzere olan torunu verildiğinde gözyaşlarına hakim olamamış, sahâbeden Sa'd b. Ubâde'nin,

-Ey Allah'ın Resûlü! Bu ne hal? diye sorması üzerine,

“-Bu, Allah'ın kullarının kalbine koyduğu acıma duygusudur, rahmettir. Allah merhamet eden/acımasını bilen kullarına rahmetiyle muamele eder”⁷² diye cevap vermiştir.

Bir önceki rivayette olduğu gibi burada da duygu ağırlıklı bir ortam, bu ortamın etkisiyle duygulanıp gözlerinden yaş akan Hz. Peygamber, bunu Hz. Peygamber için garipseyen ve sebebini sorma gereği hisseden bir sahâbî. Bir öncekiyle şeklen aynı olan bir rivayet.

Sa'd b. Ubâde'nin, “Ya Resûlallah! Bu ne hal? diye ortaya koyduğu hayretini, şârihler genelde; bizi ölüye ağlamaktan nehyeden bir kimse olarak şimdi kendin mi ağlıyorsun? Musibet anında sabır ve tahammül tavsiye eden kimse olarak şimdi duygularının tesiri altında mı kalıyorsun? diye anlamlandırmışlardır. Esasen ilgili sual üzerinde yapılan yorumların ortak vurgu noktası böyledir.⁷³ Bu noktanın ön plana çıkartılmasının sebebi, bu yorumun bazı rivayetlerde bizzat rivayetin içinde yer alması olsa gerektir. Zira mezkur rivayetin bazı versiyonlarında Sa'd'ın sorusunun, “Ağlıyor musun?” şeklinde olduğunu öğ-

71 Bk. Aynî, *Umdetü'l-kâri*, c. VII, s. 9; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 207.

72 Bk. Buhârî, *Sahîh*, Cenâiz 32 (hno: 1284), Merzâ 9 (hno: 5655); Müslim, *Sahîh*, Cenâiz 11; Ebû Dâvûd, *Sünen*, Cenâiz 23-24 (hno: 3125); Nesâî, *Sünen*, Cenâiz 22 (hno: 1868).

73 Bk. Aynî, *Umdetü'l-kâri*, c. VI, s. 440; Kastallânî, *İrşâdü's-sâri*, c. XII, s. 449; Ali el-Kâri, *Mirkât*, c. IV, s. 205.

renmekteyiz.⁷⁴ Bazılarında ise, Sa'd'ın sorusuna ilave olarak, "Ağlamaktan nehyettiğin halde" ziyadesine rastlamaktayız.⁷⁵

Ancak bu yoruma rağmen, Sa'd'ın Hz. Peygamber'den görüp garipsediği şey, nihayetinde gözlerinin yaşarmasıdır. Yırtınmak/dövünmek tarzında bir ağlama değildir. Bu da duygu anında gayri ihtiyari/istem dışı bir şekilde ortaya çıkabilen tabii bir durumdur.⁷⁶ Ağlamanın taklidi yapılsa da, isteğe bağlı olarak gözlerden yaş akıtmak -imkansız olmasa bile- oldukça zor gözükmektedir. Buradan hareketle Sa'd^(ra)'ın mezkur sualiyle yadırgadığı/garipsediği şeyin, aslında tabii bir görüntüden/refleks başka bir şey olmadığını fark edebiliyoruz. Yani Sa'd, Hz. Peygamber'den sadır olan bir tabii hareketten ötürü hayrete düşmüştür. Biz söz konusu garipsemenin, Hz. Peygamber'i algılayış/telakki keyfiyetinden uzak düşünülemezliği kanaatindeyiz.⁷⁷ Bu sebeple de bahse konu rivayeti bu başlık altında değerlendirilebilir bulduk.

Hz. Peygamber'in, Sa'd'a cevabına gelince, o^(s), göz yaşını; Allah tarafından insanların yüreğine yerleştirilmiş bir acıma hissi/ince bir duygu⁷⁸ şeklinde tanımlamış, -yoğunluğu farklı da olsa- bu duygunun hemen herkeste tabii olarak görüleceğine, dolayısıyla aynı zamanda bir beşer olarak kendisinde görülmesinin de tabii oluşuna vurgu yapmıştır. Böylece bu tarz bir tabii halin kendisinden sâdır olmasının bir garipsenme sebebi olamayacağı, daha doğrusu olması gerektiği yönünde mesaj vermiştir.

Sahâbe-i kiramin çizgi dışı/üzeri peygamber yorumlarından birini de Allah Resûlü^(s)'e karşı yönelttikleri iltifat ve övgüler oluşturur. Bir defasında Beni Âmir'e mensup bir heyet kendisini ziyarete gelmişler, *Sen bizim velimizsin, Sen*

74 Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 188; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, c. III, s. 404.

75 Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, c. III, s. 188; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, c. III, s. 404.

76 Bk. Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, c. III, s. 404.

77 Sa'd'ın söz konusu görüntüyü garipsemasının bir sebebi, Hz. Peygamber'in bulunduğu sosyal statü olabilir, diye de bir ihtimal hatıra gelmektedir. Zira Hz. Peygamber'in bulunduğu konum, en azından böyle bir ihtimalin iraksanmamasını gerektirmektedir. Ancak burada bahse mevzu şey, gözün yaşarmasıdır. Bunun devlet başkanı bile olsa, duygu ağırlıklı bir ortamda anormal karşılanabilir yanı olmasa gerekir. Zira bu; ne ortaya çıkışı ve ne de engellenmesi noktasında pek ihtiyârî yönü olmayan, olması zor gözükken son derece tabii bir haldir. Kanaatimize göre böylesi tabii bir halin sosyal statü itibarıyla garipsenmesi uzak bir ihtimal gözükmektedir.

78 Acıma duygusu, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak olarak değerlendirilmiş, ilgili rivayetlere istinaden Allah'ın ancak bu sıfatla muttasıf kullarına rahmetle muamele edeceği yorumu yapmıştır. Bk. Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, c. XII, s. 449.

bizim efendimizsin, Sen bizim en şerefliimizsin (etvelu) diye iltifatlar yağdırmışlardı. Aşırı iltifattan hoşlanmayan Allah Resûlü^(s) yaldızlı hitaplarına derhal müdahale etme gereği duyarak onları, “-Meselenizi (doğrudan) arz ediniz! Sakın şeytan sizi (aşırılığa) sürüklemesin!”⁷⁹ diye uyarıyordu.⁸⁰

Enes b. Mâlik’in bildirdiği bir başka rivayete göre ise, bir adam Hz. Peygamber’e, Ey Ulumuz, Ulumuzun oğlu, Ey bizim En Hayırlımız, En Hayırlımuzun oğlu, diye övgü yüklü hitapta bulunmuş, Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm bu adama, daha doğrusu bu adamın şahsında orada bulunanlara şöyle seslenmişti :

“Ey İnsanlar! (Sözün yaldızlısına kaçmadan) söyleyeceğinizi (doğrudan) söyleyin. Ben, Abdullah’ın oğlu Muhammed’im. Allah’ın (kulu ve)⁸¹ peygamberiyim. Beni, Allah’ın bana verdiği konumun üstüne çıkarmanızdan hoşlanmıyorum.”⁸²

Görüldüğü gibi her iki rivayette yer alan iki ayrı uyarı da, kendisine hitaben dile getirilen mübâlağa yüklü sözlere karşı gerçekleşmiştir. Ancak bahse konu ikazların zikredilen hâdiselere dayalı olması, bundan sonra gerek sağlığında gerekse vefatının ardından nübüvvetine dair ortaya çıkabilecek hatalı telakkilere uyarı niteliği taşımasına da mani değildir.

Bununla birlikte ikinci rivayette dikkat çeken husus, Resûlullah’ın kendisine yönelen bu aşırı boyutlu hitap karşısında beşeri kimliğine vurgu yapmasıdır. Hz. Peygamber’in kulluk/beşeriyet kimliğine vurgu yapması daha çok kendisine yönelik hatalı bir telakki biçimini hatıra getirmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, Allah Resûlü^(s), kendisine yöneltilen bu hitabı sıradan bir övgü olarak görmemiş, bilakis yanlış bir peygamber telakkisinin bir tür yansıması olarak değerlendirmiştir. Ya da en azından hatalı bir peygamber tasavvurunu hatırlatan, beşer üstüne yöneltebilecek bir tarz olarak bulmuş, bundan dolayı *bir peygamber olmakla birlikte aynı zamanda kulluk/beşer yanının da bulunduğu*na vurgu yapma lüzumu hissetmiştir.

79 Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. IV, s. 25.

80 Bk. Nevzat Aşık, “Hz. Peygamber ve İtidâl”, *Diyanet Dergisi*, c. XXIII, sayı: 4, ss. 3-12; Mahmut Kavaklıoğlu, *Hz. Peygamber’in Sünnet’inde Orta Yol*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004, ss. 35-36.

81 Parentez içinde yer alan bu ifade Ahmed b. Hanbel (*Müsned*, c. III, s. 241)’de mevcut değil.

82 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 241, 153. Benzeri bir rivayet için bk. Buhârî, *et-Tarihü’s-sağîr*, tahk.: Mahmûd İ. Zâyed, I-II, Dâru’t-türâs, Kahire 1977, c. I, s. 11. Bu rivayette Hz. Peygamber’in uyarısına sebep teşkil eden kısım yer almıyor.

Hiç kuşkusuz *övgüde aşırılık*, *algılamadaki aşırılığın* bir sonucudur. Ancak bu sonucun kendisinin varlık nedeni olan *algılamadaki aşırılığı* etkileyerek daha da kökleştireceği, onu zihni bir kemikleşme sürecine iteceği muhakkaktır. Dolayısıyla bu olumsuz etkileşime uzak durmanın yolu, *telakkilerin kimliklere uygun bir şekilde oluşturulmasıdır*. Bu sebeple asli kimliğe vurgu yapılması, algılamada yanlışa düşülmemesi ve müteâkiben ortaya çıkacak aşırılıkların yaşanmaması açısından önemlidir.

Aşağıdaki rivayet bu yönde zikredilen rivayetlere ilaveten farklı bir örnek teşkil eder. Bu farklılık, kendisi gibi bir peygamber olan Hz. İsa'nın ümmeti nazarındaki, gerçek kimliğiyle çelişen konumunun⁸³ Resûlullah^(s) tarafından bir ibret tablosu olarak gösterilmesidir. Rivayet şöyledir:

“Hıristiyanların Meryem'in oğlu İsa'yı tabî konumundan çıkaracak derecede övmeye ileri giderek ilahlaştırdıkları gibi beni övmeye aşırılık göstermeyiniz. Ben, O'nun ancak kuluyum. Dolayısıyla bana Allah'ın kulu ve O'nun Resûlü deyiniz”.⁸⁴

Burada problem olarak göze çarpan nokta; kul ve peygamber kimliğindeki birinin hatalı algılama neticesi, ilahlaştırılması, kendisine ilâh gibi bir yaklaşım sergilenmesidir. Hz. Peygamber'in bu örneği muhataplarına arz etmesindeki maksat, kendisi hakkında hatalı algılamaya dayalı bir olumsuzluk gerçekleşmesine mani olmaktır. Nitekim rivayetin ikinci kısmında bu hususun altını çizmiş, “Allah'ın kulu ve Resûlü” olan şahsının “Allah'ın kulu ve Resûlü” olarak tanınmasını ve kendisine yönelik yaklaşımların bu algıya göre ayarlanmasını özellikle tenbihlemiştir.

5. Bizzat kendisinin beşer/kulluk yönüne yaptığı vurgulamalar

Kendisine yönelik beşer üstü yakıştırmaların, Hz. Peygamber'i beşer kimliğine atıfta bulunmaya ittiğine dair bazı rivayetleri tetkike çalıştık. Şimdi bunlara ilaveten gündelik hayatta daha farklı sebeplere istinaden beşer/ kulluk yanına yaptığı atıfları birkaç örneğiyle tanımaya çalışalım.

Bir dava esnasında tarafları uyurma sadedinde Resûlullah'ın^(s) beşeri kimliğine atıfta bulunması burada kayda değerdir. O^(s) bir dava sırasında *kendisinin*

83 Bk. Ali el-Kâri, *Mirkât*, c. VIII, s. 634 (hno: 4897).

84 Bk. Buhârî, *Sahîh*, Enbiyâ 48 (hno: 3445); Dârimî, *Sünen*, Rikâk 68; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, ss. 23, 24, 47, 55.

ancak bir beşer olduğuna vurgu yaparak söze başlar ve haklı-haksız ayrımını tarafların savunmasına göre yapacağını, bu çerçevede haksız olan birisini, sırf meselesini güzel arz etmesi sebebiyle beşeriyeti gereği haklı sanarak lehine hükmedebileceğini söyler ve şöyle uyarır:

“Haksız olduğu halde sırf kendisini güzel savunması sebebiyle bir müslümanın hakkını kime vermişsem, bilsin ki, (haksız yere aldığı) bu hak, ancak ateşten bir parçadır. Artık ister alsın, ister bıraksın.”⁸⁵

Konunun bir diğer örneği ise, Hz. Peygamber’in, kıldırılmış olduğu bir namazın rekatlarında yanılması üzerine, beşer vasfına dikkat çekmesidir. Hâdisle özetle şöyle gerçekleşmiştir. Allah Resûlü^(s) beş rekat olarak kıldırıldığı bir öğle namazının selâmının ardından kendisine yapılan hatırlatma neticesinde önce kibleye dönerek sehiv secdesinde bulunur, sonra selam verip cemaate yönelecek, kendisinin nihayetinde bir beşer olduğunu, kendileri gibi unutabileceğini açıklar ve böyle bir yanılma halinde kendisini uyarmalarını öğütler.⁸⁶

Resûlullah’ın^(s), hurmaların sun’î yöntemle aşılınması mevzuuyla ilişkili olarak, beşer vasfına atıfta bulunmasını da konunun bir diğer örneği olarak ele alabiliriz. Rivayete göre Resûl-Ekrem^(s) Medine’yi teşrif buyurduğunda halktan bazılarının hurmaları aşıladıklarını görür ve onlara, belki aşı yapmadıklarında daha iyi sonuç alabileceklerini söyler. Bu tavsiye üzerine onlar da aşı işlemini bırakırlar. Ancak o sene rekolte/ürün düşer. Durumu bildirdiklerinde, nihayet kendisinin de bir insan olduğunu, dinleriyle ilgili bir şey emrettiğinde onu almalarını, kendi görüşünden bir şey emrettiğinde nihayet kendisinin de bir insan olduğunu belirtir.⁸⁷

Huneyn savaşının en kritik anlarında, müşrikler etrafını sarmış vaziyetteyken Nebî^(s)’in binitinden inerek,

“Ene’n-Nebiyu lâ kezib = Ben Peygamberim, yalan yok!
Ene’bnu Abdilmuttalib = Ben Abdülmuttalib’in oğluyum”⁸⁸

diye onlara meydan okuması, diğer örneklerden farklı gözükse de konunun bir örneği olarak değerlendirilebilir. Zira Nebî’nin^(s) burada, kendisini dedesine

85 Bk. Buhârî, *Sahîh*, Mezâlim 16, Ahkâm 29, 31; Müslim, *Sahîh*, Akziye 5

86 Bk. Müslim, *Sahîh*, Mesâcid 89.

87 Müslim, *Sahîh*, Fezâil 140.

88 Buhârî, *Sahîh*, Cihâd 167, 52, 61, 97, Megâzî 54; Müslim, *Sahîh*, Cihâd 78, 80; Tirmizî, *Sünen*, Cihâd 15.

nispeti, beşer kimliğine bir tür atıf sayılır. Resûl-i Ekrem^(s) bu tavrıyla, peygamber'in kendisi olduğunu haykırarak onlardan çekinmediğini gösteriyor, üstelik araplar arasındaki şöhreti sebebiyle dedesi Abdülmuttalib'in oğlu olduğunu hatırlatarak⁸⁹ onlara meydan okuyordu.⁹⁰

Serdedilen bu rivayetler; kendisine yakıştırılmamasını istediği ilâhî vasıflar haricinde de, Hz. Peygamber'in beşer kimliğine atıfta bulunduğunu göstermektedir. Ancak gerek bunlar gerekse daha önce ele aldığımız rivayetlerdeki hâdiseler incelendiğinde onun; *ilâhî vasıfların kendisine yakıştırılmamasını istediğinde, davaların hükme bağlanmasında, ibadetlerde yanılığa düştüğünde ve dünya işlerine dair tecrübe ve ihtisası gerektiren bazı (teknik) meselelerde özellikle bu dört durumda beşer kimliğine vurguda bulunma ihtiyacı duyduğunu*⁹¹, söyleyebiliriz.

6. Kur'ân'ın bu noktada kendisini takdime yönelik direktifleri

Kur'ân-ı Kerim, zihinlerinde peygamberliği beşeriyetle birleştiremeyen, bu misyonu beşer üstü bir mevki görenek ondan beklentiye giren kimselere⁹² cevaben, *"Rabbimi tenzih ederim. Ben, sadece beşer bir elçiyim"*⁹³ diye karşılık vermesini Hz. Peygamber'e öğütlemiştir. Böylece Peygamberliğin beşer üstü bir makam olmadığı, beşerden isteneceklerin beşer gücünü aşmaması gerektiği, Peygamber olmanın, Allah'ın kendisine ulaştırdığı vahiy haricinde Peygamber'e ilâhî bir farklılık sağlamadığı gerçeği bizzat Peygamber'in ağızından duyulsun istenmiştir. Hitap her ne kadar iman etmeyi pazarlık konusu haline getirmeye çalışan Mekke'nin ileri gelen müşriklerine de olsa, peygamberin kimliğine dair bu açıklama; herkes için, pek tabii ki inananlar için de tanıtıcı nitelik arz etmek-

89 Tabii ki Hz. Peygamber'in bu çıkışı; bildiğimiz anlamda bir övünme, bir gösteriş olmaktan ziyade savaş ortamlarının bir tür cesaret arzetme yöntemi ya da söylemi olarak değerlendirilmelidir. Bk. Ali el-Kârî, *Mirkât*, c. X, s. 213 (hno: 5889).

90 Bk. Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, c. VI, s. 573 (hno: 3042).

91 Bk. Çakan, İsmail L., *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 107 ve dipnotlar.

92 Bu beklenti ve istekler; yerden bir kaynak fıskırtması, içlerinden gürül gürül ırmaklar akıttığı hurma bahçesi veya üzüm bağının olması, yahut iddia ettiği gibi gökten üzerlerine parçalar yağdırması veya Allah'ı ve melekleri gözlerinin önüne getirmesi, yahut da altından bir evinin olması ya da göğe çıkması veya okuyacakları bir kitap indirmesi diye sayılır. Bu istekler Utbe b. er-Rabîa, Şeybe b. er-Rabîa, Ebû Süfyân, Nadr b. el-Hâris ve Ebû Cehil gibi Mekke'nin ileri gelen şahsiyetleri tarafından kendisine iman etme şartı olarak ileri sürülmüştür. Bk. Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadîr*, I-V, Dâru'l-hayr, Beyrut 1992, c. III, s. 290.

93 el-İsrâ, 17/90-93.

tedir.

İki ayrı yerde de, “Ben yalnızca sizin gibi bir insanım. (Şu farkla ki) bana ilâhınızın sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor.”⁹⁴ diye beşeri yanına vurgu yapmasını ister. Hiç şüphesiz bu yönlendirmeler; doğru bir peygamber telakkisine ulaşmada, peygamberi gerçek kimliğiyle tanıma gerekliliğinin Kur’ân tarafından tescilidir. Esasen zikredilen rivayetlerden anlaşılan o ki, beşeri kimliğine vurgu yapması istikametinde Kur’ân’ın kendisine yönelik önerileri, Hz. Peygamber’in ilişkilerinde etkili olmuştur.

Sonuç

Hz. Peygamber, sahâbe-i kiramın kendisine yönelik aşırı/beşer üstü yaklaşımlarına muhatap olmuştur. Bu yaklaşımlar gerek söz gerekse tavır içerikli ve genelde iltifat ağırıklı, ancak kendisine ilişkin telakki biçimini de açığa çıkaran yönelişlerdir. Öyle gözüküyor ki, bu tür yaklaşımların önemli bir sebebi, Peygamber’in kimliğini oluşturan çizgiler arasında bazen dengenin muhafaza edilememesidir. Böylesi durumlarda Hz. Peygamber’in genelde beşeri yanına atıfta bulunması, meselenin kimliğiyle alâkalı olduğunun bir göstergesidir.

Sahâbe-i kiramın peygamber telakkisindeki çizgi dışı yaklaşımlarının bir diğer sebebi de, duygusallık boyutudur. Hz. Peygamber’e olan aşırı sevgi ve bağlılıkları, bazen kendilerini ona karşı aşırı yönelişlere itebilmiştir. Bunlara ilaveten sahâbe-i kiramı Peygamber telakkisinde çizgi dışılığa çeken bir başka âmil ise, kendilerinin bizzat Hz. Peygamber’in ağzından bazı farklı yanlarını duyma ve bir takım olağanüstülükleri/mucize kendisinde izleme alışkanlıklarıdır. Onların bu yöndeki itiyadları, kendilerini bazen Resûl^(s)’den beşer üstü yeni olağanüstülükler beklentisine itebilmiştir.

Vardığımız sonuca göre, sahâbenin Hz. Peygamber’i algılayışlarındaki aşırılıklar, daha çok bu çerçevede değerlendirilmelidir. Ancak şu bir gerçek ki, sebebi ne olursa olsun, kimlik sınırlarını zorlayan hiçbir aşırı algılama, onun nezdinde asla müsamaha görmemiş, üstelik ikazından payına düşeni almıştır. O^(s) sadece uyarmakla kalmamış, kimliğiyle örtüşmeyen hemen her abartılı yaklaşımın doğrusuna işaret etmeyi de ihmal etmemiştir.

Hz. Peygamber’i, kendisini tanımladığı şekilde yani kul ve peygamber

94 el-Kehf, 18/110, Fussilet, 41/6.

kimliğiyle tanımak ve ona ilişkin telakkiyi bu çizgide oluşturmak; Hz. Peygamber'i anlamak ve örnek almak, dolayısıyla dini doğru yaşamak açısından önemlidir. Onun algılanması noktasında sergilenecek çizgi dışı bir yaklaşım, Allah'ın kendisine verdiği konumun dışına taşılması demektir. Esasen Hz. Peygamber'in konuya gösterdiği duyarlık, sözü edilen bu sebep-sonuç ilişkisinin pratik plandaki nebevî bir ispatıdır.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ*, I-II, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut 1351.
- Ahatlı, Erdinç, "Hasâisü'n-Nebî", *DİA*, XVI, İstanbul 1997.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982.
- Ahmed Nâim, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, I-XII, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1936.
- Ali el-Kârim, *Mirkâtu'l-mefâtîh şerhu mişkâti'l-mesâbîh*, I-XI, Dâru'l-fikr, Beyrut 1994.
- , *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzûa*, tahk.: M. es-Sabbâğ, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1986.
- Aşık, Nevzat, "Hz. Peygamber ve İtidâl", *Diyanet Dergisi*, c. XXIII, sayı : 4, ss. 3-12.
- Ateş, Ali Osman, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, Beyan Yayınları, İstanbul 2006.
- Azîmâbâdî, Allâme Muhammed Şemsü'l-hak, *Avnu'l-ma'bûd*, I-XIV, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1990.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn, *es-Sünenü'l-kübrâ*, tahk.: M. Atâ, I-XI, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1994.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, I-VIII, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1981.
- , *et-Tarîhu's-sağîr*, tahk.: Mahmûd İ. Zâyed, I-II, Dâru't-türâs, Kahire 1977.
- , *el-Edebu'l-müfred*, Dâru'l-Meârif, Beyrut 1996.
- Çakan, İsmail L., *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul 1996.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, *Sünenü'd-Dârimî*, I-II, Dâru'l-kalem, Dımeşk 1991.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, I-II, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1982.
- Hâkim, en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, tahk. : Mustafa Ata, I-IV, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1990.
- Hamidullah, Muhammed, *Resûlullah Muhammed*, çev.: Salih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul 1992
- Hatiboğlu, Mehmed Said, "Hz. Peygamber'i Yanlış Yorumlama Tezahürleri", *Müslüman Kültürü Üzerine*, Ankara 2004.
- Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi*, Yeni Çizgi Yayınları, Ankara 1995.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *Musannef*, tahk. : Muhtar A. en-Nedvi, I-XV, ed-Dâru's-selefiyye, Bombay 1983.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, tahk.: M. el-Hatîb, M.F. Abdülbâkî, K. el-Hatîb, I-XIII, Dâru'r-reyyân li't-türâs, Kahire 1988.
- İbn Hibbân, el-Büstî, *Sahîh*, I-IX, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1987.
- İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, tahk. : M. es-Sekâ ve diğerleri, I-IV, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut 1985.
- İbn Mâce, *Sünen*, çev.: H. Hatipoğlu, I-X, Kahraman Yayınları, İstanbul 1982-83.
- İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'-kubrâ*, I-VIII, Dâru sâdir, Beyrut, ts.

- İbnu'd-Deybâ, Abdurrahman b. Ali, *Temyîzu't-tayyib*, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, Beyrut, ts.
- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasen el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe*, I-VII, Dâru'ş-şa'b, Kahire 1970.
- Kastallânî, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn, *İrşâdu's-sârî*, I-XV, Dâru'l-fikr, Beyrut 1990.
- Kavaklıoğlu, Mahmut, *H. Peygamber'in Sünnet'inde Orta Yol*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004.
- Ma'mer b. Râşid, *Câmi'* (Abdürrezzâk b. el-Hemmâm'ın Musannef'i içinde), tahk.: H. el-A'zamî, I-XI, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1983.
- Mâlik b. Enes, *Muvatta*, tahk.: M.F. Abdülbâkî, I-II, Dâru'ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut 1985.
- Mübârekfûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed, *Tuhfetü'l-ahvezî*, I-X, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut 1990.
- Münâvî, Abdurraûf, *Feyzu'l-kadîr*, I-VI, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, tahk.: M. Fuad Abdülbâkî, I-V, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1981
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, çev.: A. Büyükçınar ve diğerleri, Kalem Yayıncılık, İstanbul 1981
- Nevevî, Yahya b. Şeref, *Sahîhu Müslim bi şerhi'n-Nevevî (Minhâc)*, I-XVIII, Dâru'ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut 1972.
- Özafşar, Mehmet Emin, "Hadisçilerin Peygamber Tasavvuru/Anlayışı", *Diyanet Dergisi/Peygamberimiz Hz. Muhammed - Özel Sayı*, Ankara 2000.
- Sehâvî, Muhammed, *el-Mekâsîdu'l-hasene*, tahk. : M. Osman, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, Beyrut 1994
- Süyûtî, Celalüddîn, *el-Câmiu's-sağîr*, I-II, Dâru'l-fikr, Beyrut 1981.
- Şevkânî, Ali, *el-Fevâidu'l-mecmûa fi'l-ehâdisi'l-mevzûa*, tahk.: A. el-Muallimî, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1987.
- , *Fethu'l-Kadîr*, I-V, Dâru'l-hayr, Beyrut 1992.
- Tirmizî, Ebû îsâ Muhammed b. îsâ b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizî*, tahk.: İzzet Ubeyd ed-De'as, I-X, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1981.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Delâilü'n-Nübüvve", *DİA*, IX, İstanbul 1994.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, I-XXV, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1993.